

ФРАНКСЬКА АРМОВАНА КІННОТА КАРОЛІНГСЬКОЇ ДОБИ У ЗАХІДНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ВИБРАНІ ПРОБЛЕМИ

Гуцул Володимир Миколайович

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: volodymyr.hutsul@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 56333447800

<https://orcid.org/0000-0002-1126-1746>

Стаття присвячена аналізу історіографічної полеміки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. навколо проблеми виникнення та розвитку франкської армованої кінноти в добу Каролінгів. Дискусія відбувалася навколо тез про воєнну перевагу франкської армованої кінноти (яку склали вихідці з вищих прошарків суспільства) доби Каролінгів і, як наслідок цього, про стрімке розповсюдження мілітарної технології, що культивувалася в середовищі каролінгських вершників-аристократів, а разом з нею і вартостей та стереотипів притаманних її носіям. Їх поставив на початку 1960 рр. американський дослідник Лінн Вайт (1907 – 1987). Головним чинником воєнно-технологічних і політичних трансформацій, які відбувалися в королівстві франків протягом VIII ст., на думку Вайта, був процес впровадження стремени у спорядження франкської кінноти. З того часу з її обговорення починається чи не кожна праця про історію рицарства та середньовічної воєнної справи, що виходить у Західному світі. Основною метою даної статті є аналіз ходу драматичної наукової полеміки, що відбувалася навколо положень Лінна Вайта, стосовно розвитку армованої кінноти в державі Каролінгів та історії рицарства загалом. Ці тези знайшли як своїх палких прихильників (Роберт Бартлетт, Алекс Роланд, Домінік Бартелемі), так і непримиримих критиків (Бернард Баграх). Академічний консенсус навколо питання генези та чисельності такої кінноти в добу Каролінгів так і не склався. Проте полеміка, прояснила кілька важливих проблем, дотичних історії рицарства та рицарської мілітарної технології. По-перше, це еволюційність та тривалість, а не революційність та раптовість змін, котрі відбувалися у суспільстві та війську держави Каролінгів у VIII – IX ст. По-друге, безпосередню залежність суспільно-економічного життя в середньовічній Європі від мілітарних технологій і вужче від розвитку озброєння та концепцій і практик його застосування. І по-третє, впливовість концепцій мілітарного та культурного детермінізму на західну медієвістику другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Проте остаточну крапку у дискусії стосовно того чи стремени породило рицарство і таранний бій чи рицарство випродукувало нові техніки верхової їзди і кінного бою в процесі свого еволюційного розвитку, все це не поставлено.

Ключові слова: Каролінги, армована кіннота, кінний таранний бій, технологічний детермінізм.

Постановка проблеми. Історичний феномен франкської кінноти доби Каролінгів віддавна перебуває в епіцентрі драматичної дискусії щодо виникнення рицарства як воєнної, соціальної та культурної спільноти, а також феодалізму як системи політико-економічних відносин. Сутність цього феномену влучно охарактеризував Роберт Бартлетт у своїй праці «Становлення Європи: завоювання, колонізація, культурні зміни в 900 – 1350 рр.», котра 1994 року дістала престижну відзнаку – Вульфсонівську історичну премію. «Середньовічна аристократія була перш за все воєнною аристократією і чоловіки, які належали до цієї високої середньовічної діаспори, були тренуваними бійцями. Вони володіли особливим арсеналом зброї та спорядженням і були зрощені аби воювати в особливий спосіб. Наслідком розповсюдження франкської аристократії стало поширення їх мілітарної технології – озброєння, фортифікацій та методів ведення війни – з ареалу її виникнення в серцевині старих Каролінгських володінь (до яких приєдналася і Англія після Норманського завоювання 1066 р.) до інших частин Європи. Експансивна енергія цих аристократів і завзяття, з яким володарі шукали їх

служби пояснюється великою мірою воєнною перевагою яку давали їм їх бойові техніки» [Bartlett, p. 60].

Тезу про воєнну перевагу франкської армованої кінноти (яку склали вихідці з вищих прошарків суспільства) доби Каролінгів і, як наслідок цього, про стрімке розповсюдження мілітарної технології, що культивувалася в середовищі каролінгських вершників-аристократів, а разом з нею і вартостей та стереотипів притаманних її носіям, поставив на початку 1960 рр. американський дослідник Лінн Вайт (1907 – 1987). З того часу з її обговорення починається чи не кожна праця про історію рицарства та середньовічної воєнної справи, що виходить у Західному світі. **Основною метою** даної статті є аналіз ходу драматичної наукової полеміки, що відбувалася навколо положень Лінна Вайта стосовно розвитку армованої кінноти в державі Каролінгів та історії рицарства загалом.

Виклад основного матеріалу. Відколи Лінн Вайт оголосив своє бачення обох проблем у розділі «Стремени, кінний таранний бій, феодалізм і рицарство» його праці «Середньовічні технології та суспільні зміни» [White, 1962, p. 1–32], суперечки

навколо них не вщухають. Із назви розділу випливає, що головним чинником воєнно-технологічних і політичних трансформацій, які відбувалися в королівстві франків протягом VIII ст., на думку Вайта, був процес впровадження стремена у спорядження франкської кінноти. Вайт вдосконалив класичну теорію генези феодалізму німецького історика права Генріха Брюннера. Брюннер першим пов'язав утворення феодалізму в Європі з виникненням важкої кавалерії в праці «Рицарська /кінна/ служба і походження феодалізму», опублікованій в 1887 р. Він виводив феодалізм із процесів секуляризації Карлом Мартеллом церковних земель на користь тих представників світських еліт, котрі були здатні битися верхи в обладунку, тобто так званої «рицарської кінноти». Секуляризація здійснювалася для того аби забезпечити цим «залізним вершникам» надійну матеріальну базу. У стислому викладі погляди Брюннера виглядають так. Рицарський спосіб ведення бою виник у межах Франкської імперії. Уже з VIII ст. у франкській армії якщо не кількісно, то якісно переважала кіннота. Розвивати кінне військо Карла Мартелла та його синів змусила жорстока необхідність, зумовлена зіткненням франків з мусульманами у битві при Пуатьє (25 жовтня 732 р.). Аби створити важку кавалерію, Карл Мартелл провів масову конфіскацію церковного майна та наділив землею васалів, зобов'язавши їх до кінної служби. Таким чином, одразу, або, принаймні, за короткий період, склалися основи феодалізму. Підтвердженням процесу перетворення франкського війська з пішого на кінне вважалось перенесення у 755 р. збору франкського ополчення, – «березневого поля» – на травень, аби дочекатися поки виросте трава для коней.

Ця теорія одразу зазнала критики. Ганс Дельбрюк заперечив зв'язок відтермінування «березневого поля» до травня з фуражною потребою франкської кавалерії. На прикладі листа Карла Великого абату Фульраду від 806 р. та капітулярія 811 р. він довів, що військо франків для походу потребувало стільки тяглової та харчової худоби, що питання фуражу і в попередні часи стояло гостро. Марк Блок вважав приурочення до битви при Пуатьє трудомістких і тривалих військових реформ «очевидним перебільшенням». Франки, маючи добре озброєних вершників, не чекали б цієї битви, аби зробити їх ударною силою війська. Але попри критику таких авторитетів, Брюннерова візія феодалізму ввійшла і до історіографічного канону першої половини XX ст. і до шкільних підручників.

Лінн Вайт пішов далі. В Європі з часів Великого переселення народів уся варварська знать пересувалася і воювала верхи. Але, на думку Вайта, відсутність у тогочасного вершника опори для ніг лімітувала і швидкість руху і силу удару, що негативно відбивалося на бойовій ефективності. «Перед появою стрімен вершник сидів верхи ненадійно. Нагайка або шпори полегшували йому контроль над твариною, примітивне сідло додавало певності посадці, але разом з тим він був надзвичайно обмежений у бойових прийомах. Він був, головним чином, високомобільним лучником або бійцем, що метав дротики. Без стрімен важко було собі дати раду з мечем, оскільки потужний удар з широким розмахом призводив до

падиння. Що стосується списа, то до винайдення стремена, цю зброю тримали в кулаку, удар завдавали зусиллям плеча та біцепса...» [White, 1962, р. 1–2], тоді як «стремено ... уможливило значно ефективніший спосіб атаки. Тепер вершник міг тримати спис напереваги, затискуючи його між ліктем та боком, і вражати ним противника не силою власних м'язів, а ударом, потужність котрого забезпечувала вага як вершника, так і галопуючого коня. Стремено у комплексі з додатковими точками опори, котрі забезпечували передня та задня лука сідла, дозволяли настільки ефективно керування конем, що вершник перетворився в бойову одиницю безпрецедентної ефективності. Рука бійця більше не завдавала удару, переважно вона направляла його. Таким чином стремено замістило енергію людини силою тварини і таким чином значно збільшило здатність бійця завдавати шкоди противнику. Негайно, без додаткових підготовчих кроків, це уможливило кінний таранний бій, революційно новий спосіб (кінного зіткнення)» [White, 1962, р. 2].

На думку Вайта, це спричинило і зміни в озброєнні франкського війська – франкиска (сокира, що надавалася до метання) і сакс (однолезова клинкова зброя), поступилися довгому мечу та «крилатому» спису. Більше того, Вайт вважав, що поява стрімен призвела до мілітарної, а згодом і політико-економічної революції у державі Каролінгів, оскільки Карл Мартелл мусив, через мусульманську загрозу, з якою франки стикнулися на битевому полі під Пуатьє (732 р.), розбудувати важку кавалерію, використовуючи наявні аграрні та технологічні ресурси. Одразу по битві Карл Мартелл розпочав швидкі воєнно-технологічні та соціально-економічні трансформації, основними чинниками котрих були *стремено* і *таранний бій*, що невдовзі викликало до життя *рицарство* та *феодалізм*. Вайтова аргументація цих перетворень будувалася на трьох текстових свідченнях відомих вже Генріху Брюннеру. В 758 р. син Карла – Піпін, замінив щорічну саксонську данину у 500 корів на данину в 300 коней. В 755 р. щорічне зібрання франкського війська було перенесено з березня на травень через те, що чисельність кінноти значно збільшилася і потребувала куди більше фуражу, ніж його можна було зібрати у березні. Вайт, слідом за Брюннером вважає, що автор Фульдських анналів, описуючи битву з вікінгами під Ділем (891 р.) зазначив що «*франкам незвично було битися в пішому строю (pedetemptim)*», а це говорить про безумовну кількісну перевагу кінноти над піхотою [White, 1962, р. 3–4] Вайт додав до цих аргументів власне спостереження про те, що на початку VIII ст. латинські терміни на позначення всідання на коня і зсідання з нього *insilire* і *desilire* змінилися на *scandere* і *descandere*, таким чином, «*на коня більше не вискакували але вступали на нього*» [White, 1962, р. 27]. Текстові джерела Вайт підкріпив візуальними, зауваживши, що з дев'яти вершників, спорядження котрих зображено на мініатюрах Сент-Галленської Золотої Псалтирі, семеро мають стремена, Стремена помітні і на мініатюрах так званого Валанс'єнського Апокаліпсису, пам'ятки першої чверті IX ст. [White, 1962, р. 26].

Позірно переконалива концепція Брюннера–Вайта не лише прикрасила чимало шкільних підручників та синтетичних праць (в пост-радянському просторі вона побутує там дотепер), але і прислужилася до створення теорії військово-технологічного детермінізму, котра пояснювала історичні процеси через зміни у мілітарних технологіях. Проте одразу наштовхнулася на щільну критику тих істориків, котрі не дали віри «простим поясненням глобальних процесів».

Якнайдалі у деконструкції Вайтової концепції зайшов Бернард Баграх у різкій, на свій час, статті під заголовком *«Карл Мартелл, таранний бій, стремени та феодалізм»*, який пародіював назву розділу праці Вайта. Баграх один по одному заперечив докази франкських мілітарних трансформацій, віднайдених Брюннером та Вайтом в текстових джерелах. Він вказав на те, що в 748 р., коли за Вайтом воєнні реформи розпочаті Карлом Мартеллом мусіли бути у розпалі, його син Піпін все ще брав у саксів данину худобою. До того, триста голів коней не могли покрити потреб будь якої масштабної реформи, скоріше вирішували поточні транспортні потреби одного королівського або якогось магнатського двору. Щорічне зібрання франкського війська (*Marchfield, Martis campo*) слід трактувати не як «безрезневе поле», а як «Марсове поле», котре не конче відбувалося саме в березні, але тоді, коли цього вимагала воєнна доцільність, тому його проведення в травні 755 р. не доводить кавалерійських трансформацій в армії. Коректний переклад латинського *«pedetemptim»* вжитою в описі битви з вікінгами, що уфортифікувалися на болотистому острові, звучить як *«повільно»* або *«поступово»*, *«крок за кроком»*, а не *«в пішому строю»*. Різницю у латинській термінології посадки на коня, помічену Вайтом, Баграх назвав «цікавим аргументом», проте зазначив, що термінами *scandere* і *descandere* користувався ще Григорій Турський у VI ст., коли ні про які стремени у Західній Європі мова йти не могла. Баграх наголосив: якщо Карл Мартелл та його найближчі наступники і проводили якісь військово-технологічні зміни у війську (що само по собі Баграху видавалося сумнівним), то нічого революційного в них не було. Адже кіннота регулярно фіксується у франків ще в меровінзькі часи, проте навіть у VIII – IX ст. вона не грала значної ролі у воєнних кампаніях, котрі, в основному, складалися з облог та грабівницьких рейдів, де коні використовувалися здебільшого як транспортний засіб. Перші західноєвропейські зображення стремени датуються 863 – 883 рр. і навіть в пізніший час, як це помітно на мініатюрах, як тої ж Золотої Псалтирі та і в інших візуальних пам'ятках Каролінгської доби, їх відтворення не є регулярним. Не згадуються стремени і в каролінгських редакціях Рипуарської правди, хоча бойове спорядження вершника перелічено там детально. З 704 відомих на час виходу статті Баграха франкських воєнних поховань, датованих з VII по IX ст., лише 135 могли бути ідентифіковані як кінні, з чого 85 напевно, і лише 13 з них містять стремени, причому, лише 4 поховання з стременими атрибутами точно. Така мала кількість кінних поховань, стверджував Баграх, не дає підстав вважати важко озброєних кавалеристів, які навряд чи практикували

таранну кінну атаку, ключовим складником франкських армій. Військові кампанії Карла Мартелла після битви під Пуатьє склалися в основному з облог, де кавалерія, на думку Баграха, грала вторинну роль мобільних патрулів. Навіть під час масштабних походів Карла Великого, кінноту використовували не для ударних атак у нечастих битвах, але майже виключно для пошуку та знищення невеликих загонів противника, погано підготовленого до війни з франкською військовою машиною. І хоча Баграх в іншому місці визнав, що у ключовій для теорії Лінна Вайта битві при Пуат'є (732 р.) наближені до Карла Мартелла комбатанти атакували та переслідували мусульман верхи, на його думку, бракує регулярних джерельних свідчень про використання кінноти у період по битві, для масованих таранних атак [Bachrach 1972, p. 112]. Свою статтю Бернард Баграх завершив безапеляційно: *«той хто визначав би феодалізм за ознаками характерними для періоду правління Карла Мартелла певно віднайшов би такий самий феодалізм і в добі Меровінгів»* [Bachrach, 1970, p. 49–75].

Читаючи Баграха не важко помітити, як йому не подобалася сама думка про перевагу армованої кінноти над піхотою в добу Середньовіччя. Але його нищівна критика краще працює проти тези про блискавичну «мілітарну революцію» нібито ініційовану Карлом Мартеллом, аніж проти очевидних переваг вершника в стремених у рукопашному бою і твердження про поступовий, але неухильний ріст чисельності та ефективності армованої кінноти у Франкській державі після розповсюдження в Західній Європі стремени.

Між тим, необхідно зауважити, що вершник в кольчугі та шоломі, із списом, мечем та щитом, тренований до ближнього бою, не був суто франкським винаходом доби перших Каролінгів. До недавнього часу дослідження над армованою кіннотою «варварського Заходу» V – X ст. здійснювалися майже виключно у «франкському ареалі». Гай Хелсолл, чи не першим продемонстрував на прикладі піктських кам'яних рельєфів та англосаксонських епічних творів, що «франкоцентризм» у питанні виникнення армованої кінноти є історіографічним стереотипом, не підтвердженим джерельно.

«Від Скандинавії і Шотландії до узбережжя Середземного моря більшість ранньосередньовічних вояків під час воєнних кампаній пересувалася найчастіше за допомогою верхових коней. Незалежно від обставин і того чи спішувалися вони для битви чи ні, основна маса чисельного складу пост-римських армій рухалася верхи» [Halsall, 2003, p. 173].

У тому, що армована кіннота орієнтована на ближній бій, не може вважатися ексклюзивним франкським винаходом, британський дослідник має рацію. До прикладу, Олександр Македонський із своїми гетайрами практикували ближній рукопашний бій верхи в металевих обладунках із списом та мечем, і славилися як непереможні кінні бійці, тоді коли в Європі стремени ще не знали [Фор, 2008, с. 46–48]. Античні автори повідомляють, що у сармато-аланських племен кінний бій верхи в обладунку був основною наступальною тактичною концепцією.

Корнелій Тацит вважав, що «сармати ... спонукають себе до того аби не допустити битви стрілами, але наглою атакою зійтися у рукопашній». Амміан Марцеллін та Павсаній звіщають, що основною наступальною зброєю сармато-аланських вершників були спис та меч, захисною – «лусковий» обладунок. Більшість кінних формацій з тактичних причин були змушені включати в свої шереги певну кількість стрільців, і сармати та алани не складали винятку, але їх лучники значно поступалися парфянам, а пізніше гунам [Нефедкин, 2011, с. 230–245].

На теренах Галлії алани з'явилися в добу Великого переселення народів, де селилися протягом усього V ст. Мішель Русе висунув сміливу гіпотезу: воєнна культура аланських прибульців заклала у Галлії підґрунтя рицарської культури. «Їх методи бою: використання важкої кінноти і удавану втечу запозичили мешканці Арморіки, а в часи Хлодвіга – бретонці. Інтеграція аланів завершилася успішно і саме від цих вершників у шкіряних одежах з нашитими металевими пластинами походить середньовічне рицарство» [Rouche, 2005, р. 316]. Французький дослідник здається занадто безапеляційним у висновку про таке давнє походження рицарства, і в цьому близький до сумнівної концепції пізноримського «варварського» походження рицарської культури, сформульованій Франко Кардіні 1981 р. в роботі «Витоки середньовічного рицарства» [Cardini, 2014].

Виваженіше на проблему армованої кінноти в ранньосередньовічній Європі дивиться Гай Хелсолл. «Вважалося, що на континенті у VIII ст. відбувся підйом у використанні кінних формацій. Але це не так. Існують численні свідчення як з континенту так і з англосаксонської Британії про вояків, що блиска у кінному строю. Прокопій ясно стверджує – ударну силу у арміях готів, вандалів та лангобардів складали кінні бійці. Він, як і його продовжувач, повідомляє, що франки мають небагато кінних вояків, проте з цього випливає, що франки все ж використовували такі формації. Григорій Турський, котрий працював пізніше, заявляв, що наскільки він пам'ятає, кіннота завжди перебувала на вістрі атаки, коли франкське військо вступало в бій». Короля Хлодвіга у битві з готами Аларіха, яка відбулася 507 р. в долині Вує, від подвійного удару списа порятувала «кольчуга (*luricae*) і добрий кінь» [Gregorii Turonensis Historiarum, II, 37]. Візуальні джерела VII ст. так само повідомляють про кінний бій. Піктські, ірландські та континентальні кам'яні рельєфи, європейські манускрипти зображають кінних вояків. Кінська зброя разом із дорогоцінною зброєю міститься у похованнях V–VII ст. у північній Галлії, Германії та Скандинавії. Час від часу (особливо в Германії) знаходять захоронення коней, поряд з такими похованнями. Найекстремальніша пам'ятка такого роду – цілий табун жеребців, забитих і закопаних навколо могили франкського короля Хільдеріка I. Каролінгське та лангобардське законодавство вимагало від воїнів всякого майнового стану мати коня. Данська армія короля Годфреда описана як кінна. Всяку кампанію війська вікінгів починали з того що намагалися роздобути коней. І так далі і тому подібне. Приклади про безпосередній зв'язок ранньосередньовічного вояка

і коня можна множити безкінечно. Ясно, що вояки з усієї Європи користувалися кіньми перманентно і важко знайти якийсь доказ тому що між 450 та 900 роком відбувся будь який драматичний зріст чи зміни у використанні кінноти. Так само в Англії вояк міг битися як верхи так і пішим залежно від ситуації. Візантійські воєнні трактати кінця VI ст. описують західних вояків що часто сходять з сідла і воюють пішими коли обставини того вимагають. Лупус з Ферр'єру писав в 849 р. до єпископа ліонського Пардулуса що «ніколи не вчився ані завдавати, ані відбивати удари, так само як іншим вояцьким вміння ні пішим ні кінним», що говорить про те, що справжній вояк володів і першими і другими» [Halsall, 2003, р. 185–186].

Вояки навчені кінному бою мусили зацікавитися такою позитивною для них новацією як стремена, проте, як посвідчив Бернард Баграх, це сталося не відразу. Останні дослідження показали, що франки знали стремена ще в VII ст., запозичивши їх або напряму від аварів, або за посередництвом Візантії [Csiky, 2015, р. 392], тому, якби ця деталь верхового спорядження мала таке революційне значення, як то вважав Лінн Вайт, то певно ніхто б з франкських воєнних еліт не чекав мусульманської навали аби пристосувати стремена до воєнних потреб. Адже мілітарна активність перших Каролінгів була чималою. Починаючи від Карла Матрелла, воєнні кампанії проводились щорічно [Verbruggen 1997, р. 19]. Як зауважила Розамунд МакКіттерік «за період 714 – 814 рр. у хроніках лише сім років було позначено як мирні – протягом усіх інших франкські війська проводили кампанії або проти заколотників усередині країни, або проти чужинців та язичників. Воєнні походи приносили доходи – у формі здобичі, данини, рабів, земельних володінь і нових територій де могла розгорнути свою діяльність церква. Війна була чинником, що інтегрував суспільство, тому на неї йшли значні видатки» [McKitterick, 2013, р. 98]. Внутрішні конфлікти і зовнішні загрози – завоювання мусульманського халіфату Омеядів протягом першої половини VIII ст., експансія вікінгів, яка розпочалася в к. VIII ст., і набула інтенсивності в IX ст., набіги угорських племен у IX–X ст. створювали екстремальне мілітарне напруження багатьом генераціям франкських воєнних еліт і, таким чином, посилювали розвиток технологій і тактичних концепцій. Розвиток кавалерії доби раннього середньовіччя гальмували причини як економічного так і воєнно-технологічного характеру. Коштовність екіпіровки, тривалість вишкілу вершника і коня при слабій ефективності тогочасного виробництва, далеко не завжди врівноважувалася їх необхідністю та ефективністю на війні. Як то показав Керолл Гіллмор, бойовий кінь, тобто тварина яку цілеспрямовано використовували у збройних зіткненнях, вимагала довгого і складного тренування (котре починалося не раніше як кінь досягав віку чотирьох років і тривало ще два роки) [Gassmann 2018, р. 72], а також специфічних психічних і фізичних якостей (серед іншого, коні повинні бути невразливими на битевні звуки та стрес збройного зіткнення) котрих не було у робочого і транспортного поголів'я [Gillmore, 1992, р. 8 passim].

Джон Франс зібрав цілу колекцію джерельних повідомлень про бойові акції франкських вершників у VII–X ст., проте не знайшов там навіть натяку застосування таранного бою і дійшов висновку, що про домінацію ударної кінноти у військовій справі цього періоду не може йти й мови [France, 1985, passim]. Теза Лінна Вайта про те, що впровадження стремен негайно призвело до винайдення тактики таранного удару списом і відповідно до появи рицарства у прямому сенсі терміну, не знайшла джерельних підтверджень на думку Джона Френса.

Воєнні дії, котрі вели перші Каролінги склалися, в основному, із облог та грабівницьких рейдів на територію противника. Дотепер побутує думка, що коні виступали здебільшого в ролі транспортного засобу під час таких кампаній, а роль вершників зводилася до патрулювання терену навколо обложених фортифікацій. Тому, для франкських монархів, аристократів та членів їх прибічних збройних почтів, верховий кінь був частиною повсякдення, а опанування техніки кінного бою – безпосереднім показником елітарності, проте застосування таких воєнних фахівців у безпосередніх збройних зіткненнях у VII–VIII ст. мало обмежений характер. Ця теза є наскрізною у багатьох працях Бернарда Баграха та Джона Френса [Bachrach 1970; France 1985; Bachrach 1988].

Але у критичному запалі Бернард Баграх пішов задалеко. Можна погодитися з тим, що в часи Карла Мартелла ніякої «кавалерійської революції» не відбулося, проте значення кінноти на війні у VIII ст. було чималим, як то випливає з прикладів, наведених Гаєм Хелсоллом. Ефективність армованої кінноти доводить законодавча політика Карла Великого. Не раз цитований капітулярій від 792 р. наказує власникам бенефіціїв виправлятися на війну на конях, в кольчугах, із списом, щитом, мечем та «півмечем» (саксом) [MGH, Cap I, p. 67]. Капітулярій з Тімонівлю від 805 р. уточнює, що ця вимога стосується тих хто володіє так званім «кольчужним бенефіцієм» (*bruniam beneficium*) [MGH, Cap I, p. 123]. Останній складався як мінімум з 12 мансів землі – у перерахунку Фердінанда Лота – 120–180 гектарів [Lot, 2018, с. 81].

Рипуарська правда подає детальний прейскурант вартості воєнної екіпіровки, який дотепер співставляється з цінами великої рогатої худоби, включеними в цей же текст. Згідно закону кінь коштував 7 або 12 солідів (різні списки джерела дають ту або іншу цифру (див.: MGH, 5, p. 231]), меч в піхвах – 7 солідів, брунія – 12 солідів, шолом – 6 солідів, спис і щит – 2 соліди, поножі – 6 солідів. Загальна вартість коня та зброї у 40 солідів дорівнювала стаду великої рогатої худоби у 20 волів або 40 корів. Проте, як зауважив Гай Хелсолл, конструювання таких прямолінійних схем не має змісту. «Ранньосередньовічна економіка не мала нічого спільного з принципами сучасного вільного ринку... Ми не можемо просто конвертувати вартість меча у кількість корів, так як зараз конвертуємо валюти, точно так як в наш час неможливо представити вартість будинку у шоколадних батончиках, посилаючись на курс фунта чи долара, якими за них платять. Володіння мечем, особливо отриманим у подарунок від короля чи іншого

можновладця, маркувало власника як члена особливої, статусної соціальної групи, як персону, котра мала можливість виконувати функції високого рангу – воювати, і входити до впливових політичних спільнот, що утворювали військо. Тоді як у власника стада худоби або клуні зерна такої можливості не було» [Halsall, 2003, p. 174–175].

Вартість воєнного спорядження вершника була високою, а його опанування вимагало особливого способу життя, мало сумісного з господарськими заняттями. Тому, сама можливість володіння таким комплектом знаходилася поза можливостями більшості членів тогочасного суспільства, і сама по собі, служила чіткою ознакою елітарності, перепусткою у вищі суспільні стани, своєрідним соціальним ліфтом. Часто франки, анітрохи не вагаючись, відмовлялися від спадків на користь коня та зброї, або міняли на них свої земельні володіння. Певний Ріпвін, небідний землевласник, який мешкав в околицях міста Лорш і підпорядковувався тамтешньому абату, між 768 та 769 рр. у порозумінні з братом Гіселхелмом виміняв у монахів частину своєї землі на бойового коня. У документі, що посвідчує трансакцію, скриб на позначення коня ужив термін *caballus*, тим самим Ріпвін негайно перетворився на одного з *caballarii* – тобто долучився до спільноти вершників, котрі згідно каролінгських капітуляріїв утворювали збройні контингенти при монастирях. Меттью Іннес пише: «коні, особливо якісні верхові коні, були рідким товаром у цьому суспільстві і набуття одного такого негайно підвищувало статус Ріпвіна та його оточення. Прикметно, що діяльність Ріпвіна та Гіселхелма як свідків, присутніх при укладанні хартії, почалася в самому кінці 760-их рр., це говорить про те що, продаж землі абатству Лорш і придбання коня могло йти в парі із зміною соціального становища» [Innes, 2000, p. 148–149].

У державі Каролінгів протягом IX ст. кінний бій і відповідне спорядження поступово почали входити до політичних і юридичних ритуалів. Кінний судовий поєдинок, так званий «Божий суд» відбувся 820 р. при дворі Людовика Побожного між графом Барселони Бери та його земляком, який звинуватив того у зраді [Annales Regni Frankorum, 1895, p. 152]. Бій набув чималого розголосу, скоро як до нас дійшов його докладний поетичний опис, здійснений сучасником Ермольдом Нігелусом.

Армовані вершники об'єднувалися навколо короля і великих землевласників, від них тримали землю, і під їх орудою виправлялися на війну. Дехто жив безпосередньо при дворі свого пана, як охоронець і товариш по зброї. Таких можна було негайно вислати до бою, поки інші перебували в своїх маєтках [Verbruggen, 1997, p. 20]. Чітка межа пролягала між членами невеликої групи (*scara, scaratii*), прибічними мужами, завжди готовими будь до чого, заради свого пана і особливо до війни, і військом (*exercitus*), що збиралося із мешканців пагів під орудою графів [Contamine, 1984, p. 21]. Природньо, ефективність, цих «летючих загонів», як і життя комбатантів, що їх утворювали, залежали від якості та кількості коней. Кілька поколінь вчених пробувало поррахувати кількість такої кінноти у військах Каролінгів. Існує два

способи трактування проблеми – «максималістичний та мінімалістичний».

Перший походить з табору воєнних істориків старої школи, котрі дивилися на середньовічну воєнну справу крізь призму військової демографії XIX – першої половини XX ст., анахронічно накладаючи на давні часи кількісні показники модерних поборових армій і нараховуючи у франкському війську десятки, а часом і сотні тисяч чоловік. В XX ст. найяскравіший сучасний представник максималістів Карл Фердінанд Вернер, виводив чисельність франкського війська із територіально-адміністративного поділу Імперії Каролінгів, а також кількості прямих васалів Карла Великого. Вернер нарахував близько 1500 населених пунктів (200 палаців, 600 фісків, 500 абатств, і 189 міст). Крім того, імперія Каролінгів складалася не менше як з 700 областей, 500 з котрих управлялися графами. Припускаючи, що кожне графство виставляло до 50 вершників, можна отримати загальну кількість війська близько 35 тисяч кінних бійців. Альтернативний спосіб підрахунку дав Вернеру схожу цифру – Карл Великий мав біля 1800 прямих васалів (100 єпископів, біля 200 абатів, 500 графів та біля 1000 королівських васалів). Припускаючи, що кожен приводив з собою біля 20 вершників, отримуємо біля 36 тисяч усього війська. Вернер вважав, що між 800 – 840 рр. Імперія могла виставити в поле близько 36 тисяч добре споряджених вершників, до чого слід додати піші та допоміжні формації. Разом виходило близько 100 тисяч бійців. Вернер додав, що цим мобілізаційним резервом користувалися лише частково і навіть у виняткових випадках, як це було під час походу на Аварський каганат 796 р., військо, яке рухалося трьома колонами, складало не більше 15–20 тисяч вершників [Contamine, 1984, p. 25].

Вразливі місця таких обчислювань полягають в тому, що їх автори базуючись на вірогідних припущеннях, не мають змоги ані певно довести свої цифри за допомогою наявної джерельної бази, котра складається у своїй більшості із наративних, а не документальних повідомлень, ані пояснити яким чином такі маси війська, зібрані для кампанії чи битви в одному місці і виправлені в одному напрямку, забезпечували свої щоденні потреби, з огляду на рівень тогочасних технологій і комунікацій та продуктивність сільськогосподарського виробництва. Це не перешкодило Бернарду Баграху підвищити ставки і заявити, що пропоновані Вернером цифри занижені. Проте базувався він виключно на наративних свідченнях, котрі приймав за чисту монету. Від логістичних проблем Бернард Баграх просто відмахнувся, ствердивши, що наративні джерела доби не містять ніяких повідомлень про проблеми із постачанням чи шкоди завдані «цивільному» франкському населенню і затаврував подібні закиди «необґрунтованим логістичним детермінізмом» [Vachrach, 2013, p. 65–73].

Мегаломанські підходи до ранньосередньовічної військової демографії критикували ще Ганс Дельбрюк і Фердінанд Лот в першій половині XX ст., тим самим започаткувавши, за влучним висловом шведського археолога Яна Білла, «мінімалістичну» традицію військової демографії». Найпереконливіше Вернеру

опонував Тімоті Ройтер.

Він вважав що числа Вернера можна трактувати виключно як теоретично можливий мобілізаційний резерв, котрий ніколи не використовувався повністю. *«Навіть, якщо ми візьмемо до уваги існування королівських маєтків, розташованих вздовж королівських доріг, які могли забезпечувати війська на марші провізією, дуже сумнівно, що армії чисельністю більше 2–3 тисяч могли протривати будь який відрізок часу не голодуючи і не змушуючи до голоду всю округу, через яку проходили. Цьому не завадила б і наявність маршових возів з харчами і живої худоби – велика кількість останніх ще певніше б заблокувала будь яку операцію. Популяція найбільших тогочасних північноєвропейських міст не перевищувала 15–20 тисяч населення, а більшість з них були куди меншими, і навіть ці, сталі та добре організовані локації аби вижити, змушені були утримувати складну та високорозвинену інфраструктуру»* [Keen, 1999, p. 30]. Марш двадцятитисячної армії – в чотири рази чисельнішої за населення Парижу в IX ст., спричинив би на економіку та населення регіону ефект, аналогічний детонації атомної зброї [Reuter, 1987].

Варварський світ був мініатюрним, мініатюрними були і його армії. Показовою є класифікація злочинів військових колективів вміщена в зібрання законів вессекського короля Іне (688 – 725) Там компанія озброєних злочинців менша за 7 чоловік, вважалася просто «зłodійською», від 7 до 35 – «бандою», а більша за 35 «армією» [Hallsal, 2003, p. 59]. Як пише про це Хелсолл *«У поемі про Куневульфа і Кунехарда, поміщену в Англо-Саксонську хроніку під 757 роком, Кунехард майже відібрав у Куневульфа королівство Західних Саксів, з армією чисельністю всього вісімдесят чотири чоловіка. В ранньосередньовічному світі воєнна сила, що складалася з 84 бійців могла завдати суттєвої шкоди та нагнати страху. Адже, у більшості сільських поселень налічувалося менше населення – чоловіків та жінок, дорослих і дітей разом узятих – тому банда такого розміру могла тероризувати значні обшари сільської місцевості, перебуваючи у постійному русі»* [Hallsal, 2003, p. 123].

Помірковані оцінки підтверджуються кількістю бойових втрат, які регулярно подають нараційні джерела доби – останні оперують лічбою у десятки, рідше сотні загиблих, що було б неможливим при зіткненні багатотисячних армій. *«Бертинські аннали»*, згадуючи не особливо значні успіхи франків у зіткненнях з вікінгами в IX ст., стримані і в лічбах. У 862 р. маркіз Нейстрії Роберт у нижній течії Секавени захопив 12 кораблів з данами, яких найняв проти нього вождь бретонців Соломон. 865 р. Роберт винищив 500 норманів на Луарі, не втративши жодного свого чоловіка і надіслав у подарунок Карлу Лисому їх штандарти та зброю. Того ж року аквітанці билися з норманами під орудою Зігфріда на ріці Шаранті і убили з них 400, решта повернулася на кораблі. 869 р., аббат Гуго та граф Ману Готфрид на Луарі укоротили віку 60 вікінгам, полонили і стратили декого з біглих монахів, які жили між тими «норманським звичаєм», полишивши християнство [Annales Bertiniani, 1832, p. 456, 469, 470, 486]. Відукінд Корвейський, нащадок впливової аристократичної родини, сучасник Оттона

II, автор «Діянь саксів», основного джерела до династичної війни Людольфінів 953 – 954 рр. та двох найбільших зіткнень східних франків з угорцями – битви при Ріаде (933 р.) та битви при Лехфельді (955 р.), відповідно класичним літературним зразкам час від часу обраховує «варварські війська» у сотні тисяч душ. Проте, коли йому йдеться про конкретні бойові акції франків, він стриманіший в лічбах. Атаки п'ятдесяти армованих вершників (*armati*) на фланг бойового порядку племені редаріїв (*Redarii*) вистачило аби переломити запеклу битву на користь східних франків Генріха I в 934 р. [Видукинд, 1975, с. 83]. Під час чеського походу Оттона II 936 р., певний Еккард, жадібний до воєнної слави, відібрав «найкращих мужів» з усього війська для рейду на ворожу територію. Його загін, оточений ворогами на болоті і повністю винищений, налічував 18 бійців [Видукинд, 1975, с. 90].

Крім того, єдиний реєстр східнофранкського війська останньої третини X ст., котрий зберігся, так званий *indiculum loricatorum* – («список панцерних») оперує відносно скромними цифрами. Це перелік контингентів армованих вершників, *loricati*, котрих васали Оттона II із східних провінцій його імперії мусили вислати йому або привести особисто для участі в італійській кампанії 980 – 983 рр. [Keen, 1999, р. 24]. Загальна їх кількість складає 1972 вершників. Девід Баграх слушно зауважив, що вони не вирушали в похід одні, з кожним із них йшли легше озброєні воїни, слуги, провіант [Bachrach, 2014, р. 105]. Чотири найбільших контингенти налічували по сотні панцерних, вони належали найвищим духовним особам, причому єпископ Аусбургу повинен був виправитися на війну особисто. Найменший почет з 10 панцерних, належало вислати графу Ансфреду. Більшість почтів складалося з 30–60 вершників [MGH Cap I, 1895, р. 633]. Навіть якщо є вірним припущення, що в документі йдеться про додаткові резерви, сама чисельність маршового з'єднання у кілька тисяч осіб підтверджує висновки Ройтера. Ще важче, на його думку, визначити пропорцію кінноти до піхоти у франкських арміях. З одного боку, очевидно є велика увага, яку приділено верховій їзді у вихованні молодого аристократа. Так звані *scarae*, загін із кількох сотень або навіть десятків добре екіпірованих і тренуваних вершників, котрі зазвичай жили при дворах королів та магнатів, була грізною силою і могла блискавично обернути результат битви чи рейду на свою користь. Проте у монотонних, широко закроєних кампаніях, для руйнації виробничих потужностей противника в сільській місцевості, було мало нагоди для застосування таких фахівців [Keen, 1999, р. 30]. Природно, що таких комбатантів не могло бути багато в силу коштовності та складності технології, можливо саме цим і пояснюється підкреслена Баграком мала чисельність кавалерійських поховань. Проте ексклюзивність комбатанта не заперечує його ефективності.

Згодом Бернард Баграх дещо пом'якшив свою позицію і визнав роль кінноти у середньовічній військовій справі, в тому числі і у франкському війську IX – X ст. «Кінні формації виконували важливу функцію прикриття флангів і тилу пішої фаланги, як і

лучників від ударів ворожої кінноти. Так само іноді грали вирішальну роль у критичному моменті битви, атакуючи вразливі місця в піших порядках та лакуни, утворені там лучниками або бійцями, що билися у пішому строю [Bachrach, 2017, р. 293]. Філіп Контамін зауважив «наші актуальні знання змушують прийняти точку зору, яка б наполягала на повільності еволюції». Наздоганяючи його думку можна ствердити таке. Поява в Західній Європі стремен – двох додаткових точок опори для вершника і повільне їх впровадження, дозволила франкським воїнам краще адаптувати і себе і бойових коней до збройного зіткнення, і навіть, якщо ця новація сама по собі не призвела до епохальних економічних та соціально-політичних зрушень, то, без сумніву, значно підвищила бойову ефективність франкських воєнних еліт, що в довшій перспективі послужило підґрунтям для значного і невпинного росту кількості армованої кінноти в франкському війську протягом IX – X ст., що в свою чергу привело до «елітаризації» військового фаху на поч. XI ст., і, врешті, до формування «класичного рицарства» у другій половині XI – першій третині XII ст. [Contamine, 1984, р. 183–184].

І на цьому дискусія 1970 – 1980-их рр. ніби вичерпалася, проте у 1990-их і на початку 2000-их рр. Лінна Вайта опосередковано підтримало кілька авторитетів «вищого ешелону»: Роберт Бартетт, Дженет Нельсон – провідна спеціалістка з каролінгської доби, а також двоє фахівців з історії рицарства XI – XIII ст. – Метью Стрікленд та Домінік Бартелемі, а крім них – ще й історик техніки та технологій Алекс Роланд.

Роберт Барлетт беззастережно прийняв тези Лінна Вайта про перевагу франкської армованої кінноти на битевних полях Європи, яка призвела до експорту рицарської мілітарної технології поза межі держави франків, що в результаті стало одним із чинників формування цивілізації Середньовічного Заходу як культурної спільності [Bartlett, 1994, р. 60 *passim*].

Дженет Нельсон у статті з промовистою назвою «Рицарство IX ст. – випадок Нітхарда» підкреслює мілітаризованість франкських еліт уже в часи Меровінгів. Базуючись на «Історії» (про війну синів Людовіка Побожного), авторства Нітхарда, франкського вельможі, внука Карла Великого, що мав особистий військовий досвід, Нельсон вказує: найпізніше в IX ст. в державі Каролінгів уже побутували знакові для середньовічного рицарства явища – ототожнення і солідаризація аристократії з кінними армованими вояками, престижність військової служби «кінно і збройно», воєнна етика, котру поділяли такі вояки, незалежно від походження. Вельможі і їхні збройні люди користувалися спільними бойовими техніками та існували в рамках однієї воєнної культури. Біографія воїна-літератора Нітхарда підтверджує цю тезу [Nelson, 1996, *passim*].

Метью Стрікленд зробив те саме, що Бернард Баграх і Джон Френс [France, 1985, р. 83]. Він співставив мініатюри Золотої Псалтирі з вишивкою з Байє (1077 – 1083 рр.), де на думку більшості вчених, вперше зображено кушований спис. Але прийшов до радикально інших висновків. «Мені здається, що

кушований спис не був інновацією, поступово впровадженою лише в другій половині XI ст. Якщо ми визнаємо [коректними] – а ми мусимо це зробити – зображення рицарів на вишивці з Байє, що послуговуються кушованими списками поряд із своїми товаришами, які списками колють, утримуючи поверх плеча, або кидають їх, ми повинні дати таку саму віру Золотій Псалтирі (створеної біля 880 року), котра демонструє докладно таку саму комбінацію [Strickland, 1996, p. 145].

Найсміливішу і цілком успішну спробу реабілітувати тези Лінна Вайта зробив Алекс Роланд, присвятивши його найвідомішій праці окрему статтю «Ще раз в стремена: Лінн Вайт та «Середньовічні технології і соціальні зміни», котра вийшла друком 2003 р. у впливовому часописі «Технологія і культура», котрий видає Університет Джона Хопкінса. Він почав з того, що висунув колективне звинувачення численним критикам професора. «Переконуючи в тому, що Вайт є технологічним детерміністом, Соєр і багато інших його критиків спростовували аргументи, котрих Вайт ніколи не наводив, вигадували мотиви, яких він ніколи не виголошував і звинувачували його у поглядах, які він ніколи не підтримував. Скоріше навпаки, він був детерміністом культурним» [Roland, 2003, p. 581].

І Роланд це довів. «Виглядає так, що Бернард Баграх атакував Вайта за погляди, які він ніколи ані не підтримував, ані не виголошував. Найпотужніший аргумент Баграха полягав у тому, що «стремено мало цінилося і мало використовувалося Каролінгами протягом VIII – IX ст.», а також – «важко армовані вершники, здатні до кінного таранного бою, не були основною силою ані у війську Карла Мартелла після 733 р., ані у війську його синів». Але великою мірою ці положення спростовують заяву, яку Вайт ніколи не робив. Баграх вважав, що Вайт доводив революцію у воєнній тактиці, здійснену Карлом Мартеллом. Тоді як Вайт говорив про «соціальну революцію», яка з часом призвела до розвитку і поширення таранного бою серед франків». Тоді як для Вайта, вважає Роланд, найважливішою була конфіскація Карлом Мартеллом церковних земель, яка, в свою чергу, стала першою ланкою ланцюга подій, що призвели до створення феодалізму, котрий базувався на васалітеті кінних рицарів. Політичний геній Карла Мартелла лише запустив тривалі процеси, які врешті призвели до створення нової воєнної системи, базованої на новій системі суспільних відносин. З точки зору Роланда, Вайт продемонстрував як впровадження стремени відкрило «вікно можливостей» для воєнно-технологічного розвитку, крізь яке спочатку франки, а потім інші європейські народи пройшли еволюційним, а не революційним кроком [Roland, 2003, p. 583].

Домінік Бартелемі у своїй роботі про ранню

історію рицарства, виданій 2007 р., так само на повну користався уточненими критиками ідеями Лінна Вайта. «Ззовні справа виглядає так, що каролінгська доба дала франкській аристократії можливість зробити великий стрибок в напрямку класичного рицарства. І справді, у VIII і IX ст. багато чого вказує, що кіннота розвивалася і ототожнювалася із знаттю (не дивлячись на перехідні нюанси). Соціальна логіка часу ніби свідомо орієнтувала технічний прогрес в озброєнні, передусім у виготовленні мечів та кольчуг, на підсилення потужності і захищеності вершника. Насправді класичне «рицарство», що мало середньотермінову і довготермінову перспективу, з'явиться уже в посткаролінгській Франції... Рицарство як таке немислиме ні без каролінгської імперії, ні без її несподіваного розпаду [Бартелемі, 2012, с. 73, 188].

Очевидно, дискусія далека від остаточного завершення. Перспективними видавалися б комплексні дослідження корпусу візуальних джерел каролінгського періоду, дотичних мілітарного матеріалу. В літературі предмету постійно присутні посилання на те чи інше зображення (найбільше пощастило Золотому Сент-Галленському псалтирю, датованому кінцем IX ст.), проте дотепер не було здійснено комплексного аналізу каролінгської іконографії VIII – X ст. Таке дослідження дало б додаткові аргументи у суперечці про генезу франкської кінноти. Власне йому буде присвячено наступну публікацію автора цієї статті.

Висновки. Історіографічна полеміка як про час появи масової армованої кінноти у війську франків, так і про те, коли і яким чином така кіннота перетворилася у рицарство, є далеко не вичерпаною. Більше того, немає академічного консенсусу і навколо питання чисельності такої кінноти в добу Каролінгів. Полеміка, яка відбувається навколо актуальності тез виголошених Ліном Вайтом у 1960 рр. прояснила кілька важливих проблем, дотичних історії рицарства та рицарської мілітарної технології. По-перше, це еволюційність та тривалість, а не революційність та раптовість змін, котрі відбувалися у суспільстві та війську держави Каролінгів у VIII – IX ст. По-друге, безпосередню залежність суспільно-економічного життя в середньовічній Європі від мілітарних технологій і вужче, від розвитку озброєння та концепцій і практик його застосування. І по-третє, впливовість концепцій мілітарного та культурного детермінізму на західну медієвістику другої половини XX – початку XXI ст. Проте остаточну крапку у дискусії стосовно того, чи стремено породило рицарство і таранний бій, чи рицарство випродукувало нові техніки верхової їзди і кінного бою в процесі свого еволюційного розвитку, все ще не поставлено.

Список використаних джерел

- (GTH), *Gregorii Turonensis Libri Historiarum X*. [Online]. Доступно: <http://www.thelatinlibrary.com/gregorytours.html> [date of access 01. 10. 2020].
- (MGH Cap I), *Indiculus loricatorum*, 1895. *Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio IV. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tomus I*, Hannover, 736 p.
- Annales Bertiniani*, 1832. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, t. I*, Hannover, 419–515.
- Annales Regni Frankorum*, 1895, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, Separatim editi*, Hannover, 204 p.
- Bachrach, B. S., 1972. *Merovingian Military Organization 481 – 751*, Minneapolis, 157 [VIII] p.

- Bachrach, B., S., 1988. Caballus et Caballarius in Medieval Warfare, *The Study of Chivalry: Resources and Approaches*. Kalamazoo, 173–211 pp. [Online]. Доступно: <https://deremilitari.org/2013/11/caballus> HYPERLINK "https://deremilitari.org/2013/11/caballus-et-caballarius-in-medieval-warfare/" [date of access 05.11.2020].
- Bachrach, B., S., 2013. *Charlemagne's Early Campaigns (768 – 777). A Diplomatic and Military Analysis*, Leiden & Boston, 723 [XIX] p.
- Bachrach, B., S., Bachrach, D., 2017. *Warfare in Medieval Europe c. 400 – c. 1453*, London & New York, 440 p.
- Bachrach, B., S., 1970. Charles Marel, Mounted Shock Combat, the Stirrup and Feudalism. *Studies in Medieval and Renaissance History*, 7. pp. 49–75.
- Bachrach, D., S., 2014. *Niemiecka sztuka wojenna w czasach Mieszka I*, Oświęcim, 332 s.
- Bartlett, R., 1994. *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London, 432 p.
- Cardini, F., 2014. *Alle radici della cavalleria medievale*, Bologna, 668 p.
- Contamine, P., 1984. *War in the Middle Ages*, Oxford, 388 p.
- Csiky, G., 2015. *Avar – Age Polearms and Edged Weapons Classification, Typology, Chronology and Technology*, Leiden & Boston, 530 p.
- France, J., 1985. The Military History of the Carolingian Period, *Revue Belge d'Histoire Militaire*, 26, pp. 81–99.
- France, J., 1999. *Western Warfare in the Age of Crusades 1000 – 1300*, London & New York, 328 p.
- Gassmann, J., 2018. Combat Training for Horse and Rider in the Early Middle Ages, *Acta Periodica Duellatorum, volume 6, issue 1*, p. 63–98.
- Gillmor, C., 1992. Practical Chivalry: The Training of Horses for Tournaments and Warfare, *Studies in Medieval and Renaissance History*, 13, p. 7–29.
- Halsall, G., 2003. *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 – 900*, London & New York, 320 p.
- Innes, M., 2000. *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley 400 – 1000*, Cambridge, 316 p.
- Keen, M., (ed.), 1999. *Medieval Warfare: a History*, Oxford, 340 p.
- Lot, F., 2018. *Historia wojen i wojskowości w średniowieczu, tom I*, Oświęcim, 422 s.
- McKitterick, R., 2013. *Królestwa Karolingów 751 – 987*, Warszawa, 452 s.
- Nelson, J., 1996. Ninth-Century Knighthood. The Evidence of Nithard, *The Frankish World 750 – 900*, London & Rio Grande, pp. 75–88.
- Reuter, T., 1985. Plunder and Tribute in the Carolingian Empire, *Transactions of the Royal Historical Society*, 35, pp. 75–94.
- Reuter, T., 1997. The recruitment of armies in the early middle ages: what can we know? Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1 – 1300, Copenhagen. [Online]. Доступно: <https://deremilitari.org/2014/06/the-recruitment-of-armies-in-the-early-middle-ages-what-can-we-know/> [date of access 26.09.2020].
- Roland, A., 2003. Once More into the Stirrups: Lynn White Jr., "Medieval Technology and Social Change", *Technology and Culture*, vol. 44, No. 3, pp. 574–585.
- Rouche, M., 2009. *Attila. La violence nomade*, Paris, 510 p.
- Strickland, M., 1996. *War and Chivalry: The Conduct and Perception of War in England and Normandy, 1066 – 1217*, Cambridge, 416 p.
- Verbruggen, I., F., 1997. *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages: From the Eighth Century to 1340*, Woodbridge, 368 p.
- White, L., 1962. *Medieval Technology and Social Change*, Oxford, 194 p.
- Бартелеми, Д., 2012. *Рыцарство. От древней Германии до Франции XII века*, Санкт-Петербург, 604 с.
- Видукин Корвейский, 1975, *Деяния саксов / Res Gestae Saxoniarum*, Москва, 272 с.
- Нефедкин, А., К., 2011. *Военное дело сарматов и алланов*, Санкт-Петербург, 304 с.
- Фор, П., 2008. *Повседневная жизнь армии Александра Македонского*, Москва, 362 с.

References

- (GTH), *Gregorii Turonensis Libri Historiarum X*. [Online]. Доступно: <http://www.thelatinlibrary.com/gregorytours.html> [date of access 01. 10. 2020].
- (MGH Cap I), Indiculus loricorum, 1895. *Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio IV. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tomus I*, Hannover, 736 p.
- Annales Bertiniani*, 1832. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum, t. I, Hannover, pp. 419–515.
- Annales Regni Frankorum*, 1895, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum, Separatim editi, Hannover, 204 p.
- Bachrach, B. S., 1972. *Merovingian Military Organization 481 – 751*, Minneapolis, 157 [VIII] p.
- Bachrach, B., S., 1988. Caballus et Caballarius in Medieval Warfare, *The Study of Chivalry: Resources and Approaches*. Kalamazoo, 173–211 pp. [Online]. Доступно: <https://deremilitari.org/2013/11/caballus> HYPERLINK "https://deremilitari.org/2013/11/caballus-et-caballarius-in-medieval-warfare/" [date of access 05.11.2020].
- Bachrach, B., S., 2013. *Charlemagne's Early Campaigns (768 – 777). A Diplomatic and Military Analysis*, Leiden & Boston, 723 [XIX] p.
- Bachrach, B., S., Bachrach, D., 2017. *Warfare in Medieval Europe c. 400 – c. 1453*, London & New York, 440 p.
- Bachrach, B., S., 1970. Charles Marel, Mounted Shock Combat, the Stirrup and Feudalism. *Studies in Medieval and Renaissance History*, 7. pp. 49–75.
- Bachrach, D., S., 2014. *Niemiecka sztuka wojenna w czasach Mieszka I*, Oświęcim, 332 s.
- Бартелеми, Д., 2012. *Рыцарство. От древней Германии до Франции XII века* [Chivalry. From ancient Germany to France of the XII century], *Санкт-Петербург*, 604 с. (in Russian).
- Bartlett, R., 1994. *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London, 432 p.
- Cardini, F., 2014. *Alle radici della cavalleria medievale*, Bologna, 668 p.
- Contamine, P., 1984. *War in the Middle Ages*, Oxford, 388 p.
- Csiky, G., 2015. *Avar – Age Polearms and Edged Weapons Classification, Typology, Chronology and Technology*, Leiden & Boston, 530 p.
- For, P., 2008. *Povsednevnaia zhizn armii Aleksandra Makedonskogo* [Everyday life of the army of Alexander the Great], Moskva, 362 s. (in Russian).

- France, J., 1985. The Military History of the Carolingian Period, *Revue Belge d'Histoire Militaire*, 26, pp. 81–99.
- France, J., 1999. *Western Warfare in the Age of Crusades 1000 – 1300*, London & New York, 328 p.
- Gassmann, J., 2018, Combat Training for Horse and Rider in the Early Middle Ages, *Acta Periodica Duellatorum*, volume 6, issue 1, p. 63–98.
- Gillmor, C., 1992, Practical Chivalry: The Training of Horses for Tournaments and Warfare, *Studies in Medieval and Renaissance History*, 13, p. 7–29.
- Halsall, G., 2003. *Warfare and Society in the Barbarian West, 450 – 900*, London & New York, 320 p.
- Innes, M., 2000. *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley 400 – 1000*, Cambridge, 316 p.
- Keen, M., (ed.), 1999. *Medieval Warfare: a History*, Oxford, 340 p.
- Lot, F., 2018. *Historia wojen i wojskowości w średniowieczu, tom I*, Oświęcim, 422 s.
- McKitterick, R., 2013. *Królestwa Karolingów 751 – 987*, Warszawa, 452 s.
- Nefedkin, A., K., 2011. *Voennoe delo sarmatov i allanov* [Military affairs of the Sarmatians and Allans], Sankt- Peterburg, 304 s. (in Russian).
- Nelson, J., 1996. Ninth-Century Knighthood. The Evidence of Nithard, *The Frankish World 750 – 900*, London & Rio Grande, pp. 75–88.
- Reuter, T., 1985. Plunder and Tribute in the Carolingian Empire, *Transactions of the Royal Historical Society*, 35, pp. 75–94.
- Reuter, T., 1997. The recruitment of armies in the early middle ages: what can we know? *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1 – 1300*, Copenhagen. [Online]. Доступно: <https://deremilitari.org/2014/06/the-recruitment-of-armies-in-the-early-middle-ages-what-can-we-know/> [date of access 26.09.2020].
- Roland, A., 2003. Once More into the Stirrups: Lynn White Jr., "Medieval Technology and Social Change", *Technology and Culture*, vol. 44, No. 3, pp. 574–585.
- Rouche, M., 2009. *Attila. La violence nomade*, Paris, 510 p.
- Strickland, M., 1996. *War and Chivalry: The Conduct and Perception of War in England and Normandy, 1066 – 1217*, Cambridge, 416 p.
- Verbruggen, I., F., 1997. *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages: From the Eighth Century to 1340*, Woodbridge, 368 p.
- Vidukind Korvejskij, 1975. *Dejanija saksov* [Acts of the Saxons] / *Res Gestae Saxoniarum*. Moskva, 272 s. (in Russian and Latin).
- White, L., 1962. *Medieval Technology and Social Change*, Oxford, 194 p.

SUMMARY

DEBATES ON THE CAROLINGIAN FRANKS' ARMORED CAVALRY IN WESTERN HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND PART OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURIES: SELECTED ISSUES

Wolodymyr Hucul

Candidate of History, Docent of Department of Archeology, Ethnology and Cultural Studies, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

The article is devoted to the analysis of the late 20th – early 21st centuries' historiographical polemics around the origin and development of the Frankish armored cavalry in the Carolingian era. The discussion broke out around the theses about the military superiority of the Frankish armored cavalry (composed of people from the upper strata of society) of the Carolingian era and, as a consequence, about the rapid spread of the military technology cultivated among the Carolingian horsemen-aristocrats, accompanied by their inherent stereotypes and behavioral patterns of Latin Europe. These issues were raised in the early 1960s by the American scholar Lynn White (1907-1987). The main factor of the military, technological and political transformations that took place in the kingdom of the Franks during the 8th century, according to White, was the process of introducing a stirrup into the equipment of the Frankish cavalry. Since then, almost every work on the history of chivalry and medieval military affairs published in the Western world begins with discussing this. The main purpose of this article is to analyze the course of a dramatic historiographic controversy surrounding Lynn White's stance on the development of armored cavalry in the Carolingian world and the history of chivalry in general. These theses found both ardent supporters (Robert Bartlett, Alex Roland, Dominic Barthelemy) and uncompromising critics (Bernard Bachrach). There has been no academic consensus on the issues of the armored cavalry's genesis and force level in the Carolingian era. However, the polemic clarified several important issues related to the history of chivalry and chivalric military technology. First, it is its evolutionary and lasting nature, not the revolutionary and sudden changes that took place in the society and the army of the Carolingian kingdom in the 8th – 9th centuries. Secondly, it is the direct dependence of socio-economic life in medieval Europe on military technology and, more narrowly, on the development of weapons and concepts and practices of its usage. And thirdly, the influence of the concepts of military and cultural determinism on Western medieval studies of the second half of the 20th – early 21st centuries. However, a quietus to the argument about chivalry in Carolingian world has not been given yet.

Keywords: Carolingians, armored cavalry, mounted shock combat, technological determinism.